

Az udvarhelyszéki székely szekér.

A székely főfoglalkozása a mezőgazdaság. Foglalkozásához szükséges mindenféle magagyártotta eszköze és szerszáma között egy sincs, amelynek elkészítése annyi alapos munkát, kézbeli jártasságot igényelne, mint általánosan használt járműve — a szekere. Bár készítése újabban mindinkább a városi iparos, a *kerekes* kezére jut, mégis alig van olyan falu, ahol ne találkozná szekércsináló ember. Leginkább apáról fiúra szálló mesterség ez, amit az eltanulás alkalmánál mellet az is magyaráz, hogy sokféle értékes szerszámmal és felszereléssel kell rendelkeznie annak, aki szekeret akar készíteni. Vannak mesterei, akik *megszegődött* árért másnak dolgoznak, de nem tekinthetők hivatásos iparosoknak, mert főfoglalkozásuk mégis csak a gazdálkodás; és vannak — ilyenek a székely gazdák csaknem kivétel nélkül — akik javításokat végeznek, vagy részeket maguk pótolnak saját szekerükön. Nagyobb szerszám, mint amilyen a *kerékagyeszterga*, vagy a *nagykalánfűrő*, vidékekként egy ha akad; ezeket aztán közösen használja több falu. Nemcsak a szekér farészeit csinálja a székely gazda, de a hozzávaló faszerszámokat is. A vasalás a falusi kovács munkája, a vasszerszám pedig javarészből cigánykészítmény.

Nagyság és használat szempontjából ötféle szekeret különböztethetünk meg:

1. *Egészvágás* vagy *vágásos*.
2. *Háromfertályos*.
3. *Félvágás* vagy *félvágásos*.
4. *Vetőszekér*.
5. *Kocsiszekér*.

A *vágás* vagy *vágásos* elnevezés a kerékvágástól veszi eredetét. A kerékvágások köze, vagyis a nyomtávolság a nagyság szerinti megkülönböztetés mértéke.

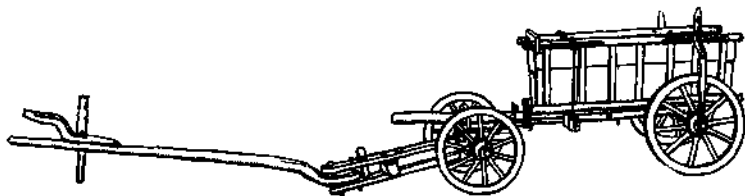
Az *egészvágás*-szekeret sík helyen, rendszerint ökör vagy bivaly után használják. Ritka a *háromfertályos*. Legáltalánosabb a *félvágás*, mert ezt megbírja a székely apró lova és tehene is. Mindezek nagy megterhelést bíró, nehéz szekerek.

A *vetőszekér* a legkönnyebb (1. ábra); előrsze az *eketaliga*, melyhez egy kisméretű lajtorjás hátsórész jár. Azért hívják *vetőszekérnek*, mert ebben viszik a mezőre a vetni való gabonát, a vetőszereleket és marhaséleket.

A *kocsiszekér* a jobbmódú székely gazda parádés utazó-alkalmatosága.

A *vetőszekér* kivételével valamennyi szekérfajta lényegileg azonos szerkezetű. Részei a következők:

1. A *szekéralj*; ez áll: a kerekekből és a tengelyszerkezetből. Két *alj* van, ú. m. *elő- és utószekéralj*; a kettőt összeköti a *nyújtó*. Az *előszekéralj*hoz tartozik a *fergettyű*, az *utószekéralj*hoz a tengelyszerkezettel össze-

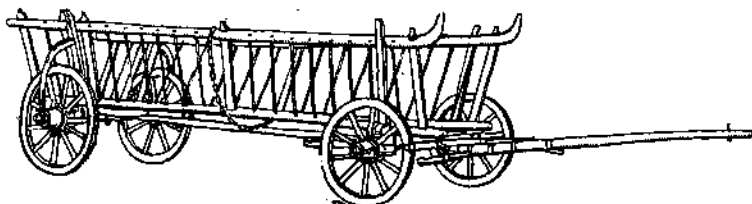


1. ábra. Vetőszekér.

épített *lőcsős-rókonca*. A *szekéralj*hoz számít még a *rúd* s a lovaszekér *felherce* a *késefákkal*.

2. A *szekér felsőrésze* különféleképen alakítható.

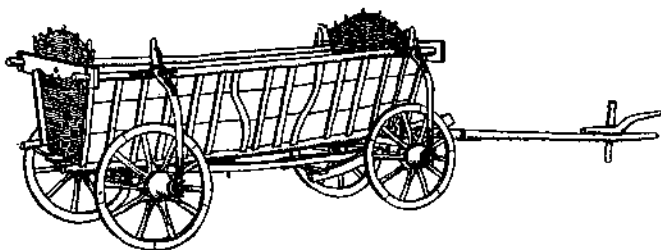
Az ú. n. *erdőlő szekér* — a nyikómentiek szerint a *tajiga* — a pusztá-



2. ábra. Hordólajtorjás szekér.

*szekéralj*ra rakott *deszka* és a *rókoncának* támasztott két *oldaldeszkából* alakul. Ezzel hordanak *fát*, *trágyát*, *követ* és *homokot*.

A *lajtorjás összeállítás* kétféle, ú. m. *hordólajtorjás* és *deckáslajtorjás* (2. és 3. ábra.)



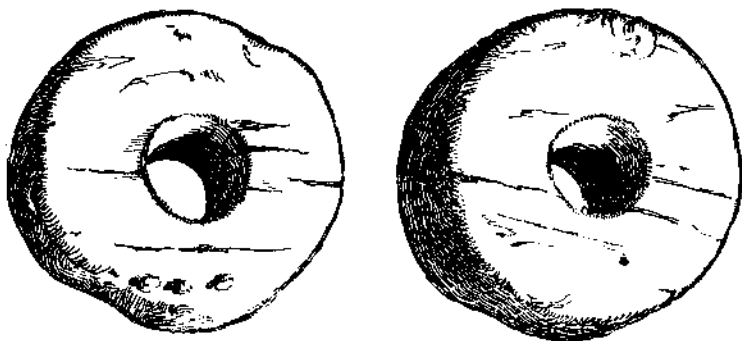
3. ábra. Deckáslajtorjás szekér.

A *hordólajtorjást* *széna- és gabonahordáskor* használják. Átlag két öl hosszú. A *deckáslajtorjást* *takarodáskor* *törökbúza*, *pityóka*, *tök*, *búza* stb. beszállítására, nagyobb utakra, utazásra.

Az *erdőlő* és *lajtorjás* összeállításnál a *szekéralj* ugyanaz, különbség legfeljebb a *lőcsőkben* van. Ritkán fordul elő, hogy a *székely gazda* egy *szekéralj*ra felváltva szerelné ezeket a *felsőrészeket*, mert rendszeren két *székere* van: egy *erdőlő* és egy *lajtorjás*.

A következőkben a szekérrészek tüzetesebb leírását adom, kiterjeszkedve a használatból már kiment, de még megtalálható régi szerkezetükre is.

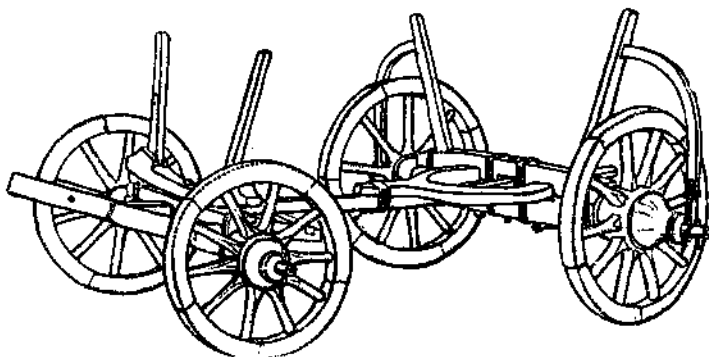
A *kerék*. Legősibb e vidéken talált formája az egy cserefarönkből vágott fakorong. (4. ábra.). Egy szekérhez való 4 ilyen régi kerék az udvarhelyszéki



4. ábra. Fakerekek.

Patakfalváról került az udvarhelyi ref. kollégium néprajzi gyűjteményébe. A nagyobb kerekek átmérője 68 cm, a kisebbeké 50. Mind a négy tengelylyuk 20 cm átmérőjű. Két kerék kopott és hasadt helyein 3,5 cm erős, kerék facsapok láthatók. Ezek a széthasadás megakadályozására szolgálnak.

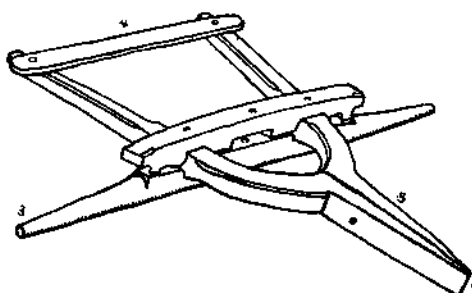
Hargitaalji falvakban 25–30 évvel ezelőtt — régebben általánosan — használatos volt az ú. n. *fakószekér* (5. ábra) a *fakókerekekkel*. Nem volt



5. ábra. Fakószekér.

vasalás sem a szekéren, sem a kereken, ezért mondták *fakónak*. A *fakókerék* minden részében erősebb, vastkosabb volt, mint a ma használatos; *kerékagya* félméter hosszú, fala 10 cm magas, 15 cm széles. Ötrészü *kerékfala* idővel *elváslott*, a kerék ötszögge változott úgy, hogy joggal mondták róla tréfásan „nem gördül, hanem lépik”. A *fakószekér* tengelyét a *párnával gúzs* fogta egybe. Vesszőből csavart kötél a *gúzs*, amit rendszeren fűzfavesszőből *sírtettek*. Az itt közölt *fakószekérnek* csak a kereke *fakó*; a *gúzs* helyén már vas *fojtókarika* van. *Gúzsos fakószekéret* ezen a vidéken nem sikerült találnom.

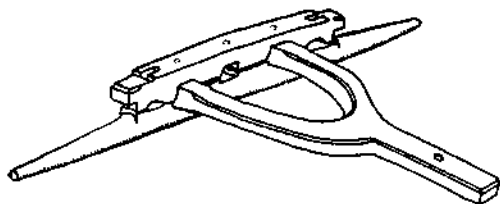
A mai kerék áll: 4—6 részes kerékfalból, 8—12 fentőből (küllő), és a kerékagyból (kerékfej). Leginkább az 5 falas, 10 fentős kerék használatos. A kerekek mérete állandónak mondható; a nagykerék 92—95, a kiskerék 80 cm átméretű. A nagy- és kiskerék mérete közötti különbség a fergettyű magasság + 3—4 cm esés az előrész felé. A kerék vasalása: kívül az abroncs, amit tüzesen húznak a kerekre. 5 pár vasszeg fogja az abroncsot a kerékfalhoz. A kerékagy vasalása: kívül a fentők tövén két tőkarika, az agyvégeken (kívül) a két sípkarika s belül a két persely.



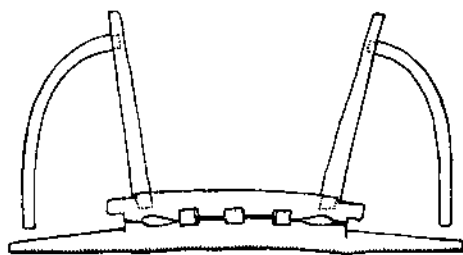
6—6/a. ábra. Az előszekér részei: 1. fergettyű; 2. párna; 3. tengely (ostor), 4. éha; 5. orra; 6. koslantyú.

A tengely. Hossza: az egész vágás szekérnél 200, a háromfertályosnál 188, a félvágásnál 178 cm. A tengely és a rajta fekvő párna vésete lefogja az ágas két szárát. Az előszekér ágasa két részből áll (6. és 6/a. ábra). Egyik vége az ágas orra: 50 cm-es, kihégyesedő nyúlvány, melyet a rúd két szárnya fog közre. Szabadon álló két szárát az éha (Háromszéken téha) köti össze, mely a nyújtó alatt fekszik s megakadályozza az ágas orrának lebillenését és vele a rúd leesését. Az utószekér ágasa egy darab; orra szeggel, vagy fojtókarikával a nyújtóhoz van rögzítve. (7. és 7/a. ábra.)

A nyújtó egy kb. 2 öl hosszú, négyzetes-lapos bükkfarúd, a szekér különböző nyújtását szolgáló 5 lyukkal. A nyújtó kapcsolja az utószekeret az előszekérhez és szabályozza a szekér hosszát (5. ábra).



7. ábra. Az utószekér tengelye, ágasa, párnája.

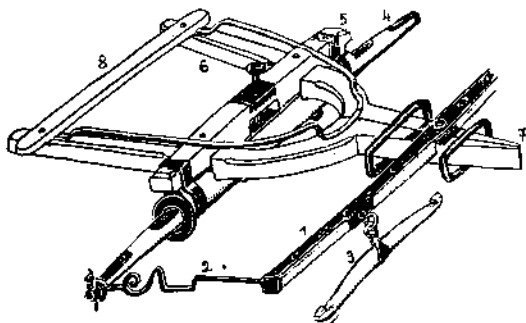


7/a. ábra. Az utószekér löcsös rókancája.

A tengely vasrészei. A tengely külső végét, az ostort egy karika fogja körül, mely felül a rövid felső marokvasban, alul az alsó marokvasban folytatódik. Az alsó marokvas csaknem a tengely közepéig ér és csigaszerű visszahajlással végződik. A tengelyen forog, a kerékagy két végén a külső és belső tángyérkarika. A tengelyt és párnát összefogja 1 pár fojtókarika az előszekéren és 2 pár az utószekéren (5. ábra); ez utóbbiak közül a belső párt csavar kapcsolja össze. Az előszekér ágasára alkalmazzák újabban a kerülővasat. Ezen kerülőfordul a fergettyű s vele az egész szekér felső része.

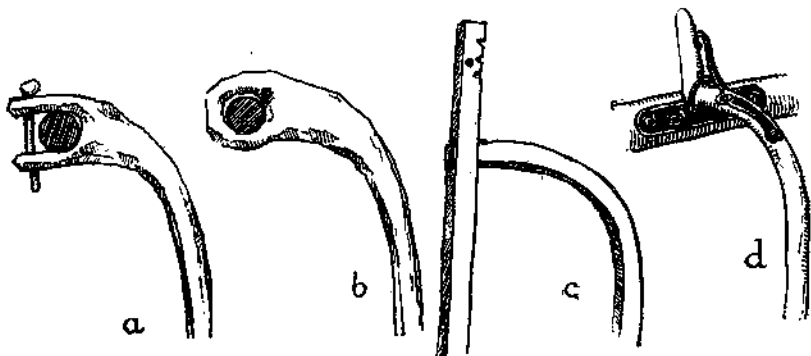
Egy hosszú, a *fergettyűt*, *párnát* és *tengelyt* átérő vasszeg ennek a forduláshoz a tengelye; *derékszög* a neve. A *kerékszeg* a kerék kiesését gátolja.

A *szekéraljhoz* tartozik még a *rúd*, amely kétféle: *marharúd* és *lórúd*. Mindkettő anyaga nyírfa. A *marharúd* 3,5 m hosszú, vastagabb végén egy félméteres behasítás van, a rúd két *szárnya*, mely közrefogja az első *ágas orrát*. A *rúdszárnyabeli szög* kapcsolja ezeket egybe. A rúd elejétől 40 cm-nyire van egy véset, amelybe a *rúdláb* jár; ez rögzíti a rúdhoz a három befogására alkalmas *hargas rúdfejet* (l. 1. ábrát). A *lórúd* valamivel könnyebb, mint a *marharúd*; *szárnyas* vége olyan, mint azé. Másik végén egy szeg van, melybe a *segítőlánc* két karikája akaszkozik. A *lovasszekér rúdjának* két *szárnyán* és az *ágas orrán* keresztül fekszik a *felhérc* vagy *féhérc*, egy szeggel az *ágas orrához* tűzve (8. ábra). A *felhérc hargára* (horgára) van akasztva a *késefakarikával* a *késefa*. A *felhérc* két végére *vaskarika* van



8. ábra. Az előszekér részei: 1. felhérc; 2. felhércpáca; 3. késefa.

húzva, amely egy darab az ú. n. *felhércpálcával*. Ez egy sokfélekep, *cifrán* hajlított, *négyszögletes rúdvasból* készült rész, amely *hozzáfogja a felhércet a tengelyostorhoz*. A *vetőszekér* első részét képező *eketaligához* külön rúd jár, amit *tézsolanak* (*tézsójának*) hívnak. Ennek az eleje olyan, mint a *marharúdé*; vége azonban nem *szárnyas*, hanem vagy *hargas*, vagy *láncos*. Ha *hargas*, úgy egy függőleges állású szeggel kapcsolódik az *eketaliga* két

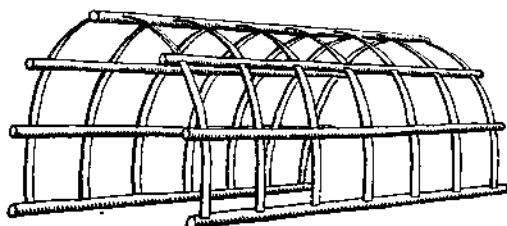


9. ábra. Lőcsők.

sikkatyúja (*sikkófyúja*) közé; ha *láncos*, akkor a *lánc karikáját* akasztják a *rúd szegire*. A *láncos tézsolat* akkor használják, mikor *négyesbe* vagy *hatosba* fognak. A *lóhoz* használt *tézsola* eleje olyan, mint a *lórúdé*.

A *szekér alját* a *felsőrésszel* a *lőcs* köti össze (9. ábra). Az *előszekér párnáján* áll a *fergettyű*, melynek két szélén levő vésetébe a *rókoncát* (*rőkincát*) illesztik és *faszeggel* lerögzítik. (6. ábra). *Erdőből* összeállításban a *hosszú rókonce* használatos, *lajtörjásban* többnyire *kicserélik* a *hosszút* a *röviddel*, amit *rövid rókincának*, a *homoródméntiek koslantyúnak* nevez-

nek. Az erdőlo szekérnél csak hátul van löcs és pedig az a fajtája, mely a hátsó hosszú rókonccával egybeszerkesztve, a löcsös rókoncát alkotja (7/a. és 9. ábra c.). Ezt a löcs-fajtát, valószínűleg azért, mert az udvarhelyszéki Bágy község gazdái használták ezen a vidéken először, bágyi löcsnek nevezik. A lajtorjás szekér löcse többféle. Van ú. n. sutalöcs, melynek két fajtája használatos. Az egyiknek a feje, vagyis az a vége, mely a lajtorját fogja,



10. ábra. Ernyő vagy kóbor.

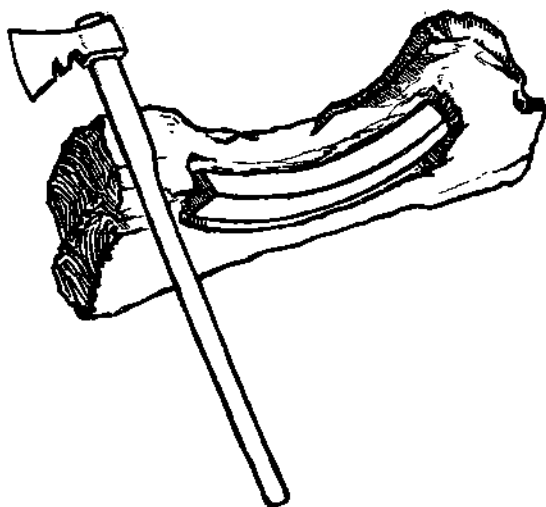


10/a. ábra. Talabor.

egy villaszerű ágas, mely két szárával és az azokon áttűzött faszeggel közrefogja a lajtorja állát (9. ábra, a)). A másik sutalöcs kiszélesedő fejért egy faragott lyuk van; ezzel fűzik a lajtorja összeállítása közben a löcsöt a lajtorja állára (9. ábra, b)). Az ú. n. szarvas vagy ágaslöcs egyik ága ma már vasból van; az ugyancsak vasból készült gúzs fogja a lajtorjához. A lajtorjás szekérnek ez ma a legáltalánosabban használt löcsfajtája (9. ábra, d). Faágas- vagy szarvas-löcs, vessző-gúzs- zsal ma már nem található.

A szekér felső, legfontosabb része a lajtorja. Kétféle van: a hordó- és deckás lajtorja. A hordó-lajtorja 2 öl hosszú és kb. 80—100 cm magas (2. ábra). Réselei: a fenyő- vagy nyírfából készült két pár áll. A felső állak eleje hegyes vidékeken hargas, vagyis felé görbülő állszarvban végződik, hogy a lajtorjánál sokkal magasabban rakott terü elé ne csúszhasson. A hordó-lajtorja két szélső, a középső s a hátsó tengely feletti egy pár fokát keményfából lécszerűen faragják: ezeket osztózápnak hívják. A zápnak az állon túlnyúló kihegyezett vége: a csüknye. A hátsó tengely feletti két záp, helyenként cifrán kivágott deszkalap. A zápok közötti lajtorjafokok rendszeren hántatlan mogyoró- vagy fenyőfa pálcák. A rakott hordó-lajtorjás szekér lajtorjáit elől-hátul lánccal fogja össze.

Az ú. n. deckáslajtorjának is van felső s alsó áll; az állakat zápok kötik össze, melyek közül kettőt — nyilván a dísz kedvéért — kettős hajlással szoktak faragni. (3. ábra.) A lajtorják belső felületére egy sor

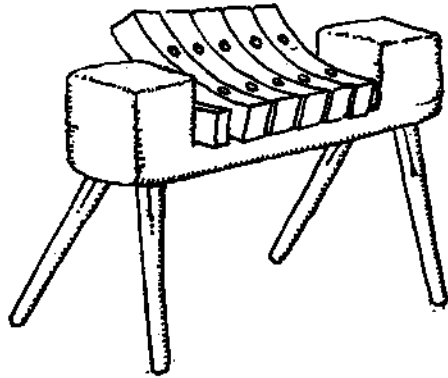


11. ábra. Kerékfal kihajtópád.

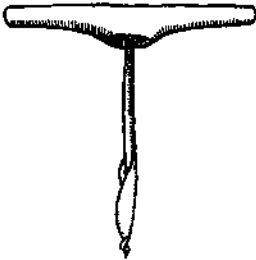
vékony deszkát alkalmaznak. Az elül-hátul nyitott szekérfelsőrészt deszka vagy vesszőfonatos *bütü lészákkal* zárják, melyek a cifránfaragott *csatlásra* támaszkodnak. (3. ábra.) Utazásra, vagy darabos terű szállításakor a *bütü lészák* helyére *láncos saraglyákat* akasztanak.



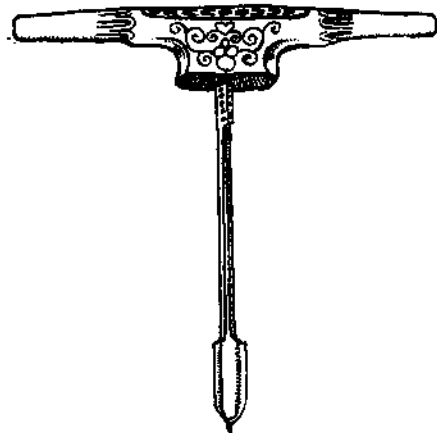
12. ábra. Hargas fésze.



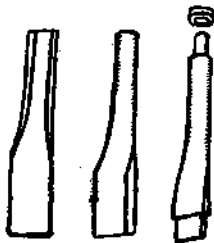
13. ábra. Kérékfalfűrő pad.



14. ábra. Bokázó fűrű.



15. ábra. Csapfűrű.



16. ábra. Fentők.



17. ábra. Fentőbokázó.

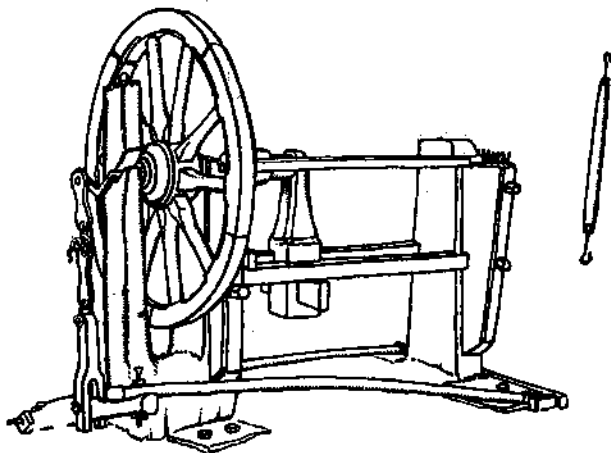
A szekér felső részéhez számítható végül az *ernyő* vagy *kóbor*, (*kóber*) melyet a *deckáslajtorjás* szekér lajtorja *állaira* szíjaznak. (10. ábra.) Favázát az udvarhelyszékiek Fenyéden csináltatják, ahol ősidők óta különösen értenek hozzá. Az *ernyő* részei: 2 darab 6 cm átmérőjű aljrúd és 3—5 *közbenső rúd*, természetes gömbölyű, ú. n. *kihúzott* fenyőfából. Ezeket 7—8 részre osztva megvésik és a véseteken átfűzik a *kávákat*,

melyeknek anyaga valamilyen szíjas fa, fűz, nyár, stb. Kézvonópadon 1 cm erőse és 5 cm szélesre faragják a kávé és 3—4 napra a hajtóban hajlítják, amíg megszáradva megszokik. A szokafan kávéval készült ernyő összeroppanna. Az ernyőre való borítót gyékényből szövik az udvarhelyszéki Siklódon s a maroszéki Harasztkeréken.

A legáltalánosabban használt fék: a *talabor*. Ez egy kb. 60 cm hosszú, keréktápszélességre kívájt fadarab; átfúrt orrán keresztül lánc jár, amelynek horgát a nyújtó egyik errelaló lyukába akasztják. A *talabor* a bejáró kereket megakassza. (10/a. ábra).

A *szekér készítése*. A szükséges faanyagot a székely erdőlés közben szedegeti össze. Otthon fejszével meghántja, kinagyolja és vagy a kemencében megsüti, vagy a tekenőben leforrázza, utána, nehogy megrepedjen, vékony trágyával bekeni. Ha nem süti-főzi, úgy teszi széna vagy szalma közé a pajtába, hogy szél ne találja. Arra igen vigyáz, hogy az cszközfat összel vágja és kizárólag hófottára, (holdfogytára), mert az újságkor (újholdkor) vágott igen súlyos és hasadós.

A kerék készítése. A kerékfalakat természetesen görbültségű ú. n. hargas bükk vagy szilfából, 4—6 részből faragják. A falak külső kerekéjét tőkén



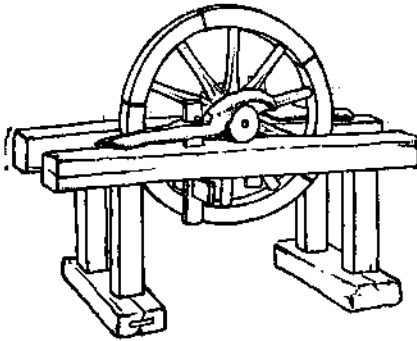
18. ábra. Kerékagy-eszterga.

bárdal faragják ki, sablonnal megadva a magos és törpebb kerék külső ívét. A belső görbültséget a kerékfal kihajtópádban nagyolják ki fészével (11. ábra), a belső ívelés kidolgozásához a hargas fészét használják (12. ábra). A kerékfalak azután a kerékfalfűrőpadra kerülnek (13. ábra), ahol a megszámozott bokák, vagyis a küllők kerékfalba járó csapjai helyét — a bokalikákat kijelölik s megfűrik az ú. n. bokázó fűrűvel. (14. ábra). A szomszédos kerékfalak érintkező felületébe csapfűrűvel (15. ábra) pontosan összetaláló lyukakat fűrnak a falakat összetartó kerékfalcsapok számára. Újabban facsapok helyett erős vasszegeket használnak e célra.

A fentőt vagyis küllőt kőrifából faragják. (16. ábra.) Egyik vége a kerékfalba illő boka, másik a kerékagyba (fejbe) járó csap. Előbb a kerékagyba illesztik a fentőket, (megfentözik a kerékagyat), azután a fentőt megbokázzák, vagyis a küllő szabadonálló másik végét megfaragják. Hogy a boka pontos legyen, faragás közben folytonosan találgatják a bokalikba. (17. ábra.) Mikor a fentőt a kerékagyba ütik, vas bokakarikat húznak a bokára, nehogy az ütéstől megsérüljön.

A kerékagy esztergán készül; anyaga a legkevésbé repedő nyír, vagy szilfa. Az esztergapad igen sokféle; van lábbal, kézzel hajtható és vízhajtásra berendezett is. Az újabbak leginkább egyéni kitalálások, ezermesterkedések; felhasználnak hozzá különböző gépalkatrészeket, vaslefedőkerekeket stb. A 18. ábrán bemutatott az udvarhelyszéki lengyelfalvi

Bartha kerekés nemzetség kb. 120 éves *kerékagyesztergája*. A hozzávaló kettős kés 75 cm hosszú, horogszerűen hajlított éllel. Egyik végét az állítható supporton, az ú. n. *cirkalmon* nyugvó két kézbe fogják, a másikat a vállnak támasztják esztergálás közben. A kiesztergált *kerékagy* a *kerékfalazópadba* kerül (19. ábra), itt kimérik a *fentőcsapok* helyét, (8–12)



19. ábra. Kerékfalazó pad.

20. ábra.
Fülesvéső.21. ábra.
Botóka.

a kicsi *csapfűrűvel* (15. ábra) minden méret helyén két lyukat fúrnak s a *fülesvésővel*, (20. ábra) amit *botókával* (21. ábra) ütögetnek, kivésik a négyszegletes *fentőcsap vésetet*. A *megfentőzött kerékagyat* aztán vízszintesre fektetik, zsineget kerítnek a *kerékagyra* s avval pontosan kijelölik a *bokák* helyét, illetve a *fentők* hosszát. Most következnek a legvesződségebb része a *kerékkészítésnek*: a *kerék összeállítása*. Egyszerre kell egymásba illeszteni a *kerékfalak facsapjait* és ugyanakkor a *kerékfalak bokalikaiba* a *fentők bokáit*. Ha a *kerék összeállításával* elkészültek, következnek a *kerékagy megfűrése*. A földben lyukat ás-



22. ábra. Kerékagy fűrés.

nak, akkorát, hogy a *kerékagy hosszabb fele* beleférjen. A lefektetett *kerék két küllőjét* ágas cövekkel a földhöz rögzítik s a nagy *kalánfűrűvel* megfűrészik a *kerékagyat*. (22. ábra.) A nagy *kalánfűrűt* két ember hajtja, egy harmadik a nyél közepére ül nehezezképen.

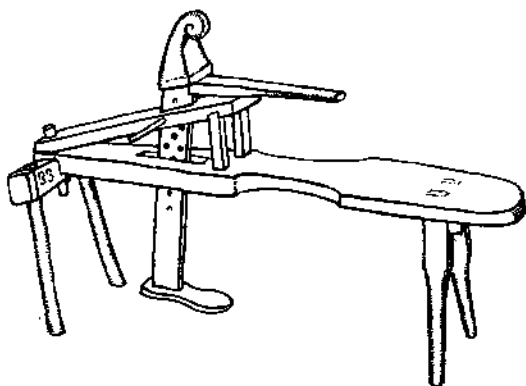
A *tengelyt* bükkfából csinálják, 48–50 cm hosszú, kifelé kónikusán vékonyodó gömbölyű része: a *tengelyostor*. Az *ostorok közötti rész* felső és alsó síkja homorúan faragott. A *tengelyen fekvő párnát* felül domborúan faragják, hogy a rajta álló, alsó síkjában szintén domborúan faragott *fergettyű* könnyen fordulhasson. A *tengely és párna közötti négyszegletes vésetbe* illesztik az *ágast*, melyet villaszerűen nőtt nyír, fűz vagy bükk-

fából bárdal és kézvonóval faragnak. A tengelyt a kidolgozáshoz nem fogják be a kézvonó vagy a gyapladba, hanem a kinagyolt egyik ostora legvégét rendszeren az árnyékalja (télszer) oszlopába fúrt lyukba illesztik; a súlyos és hosszú fadarab vége ebbe a lyukba úgy megszorul, hogy kézvonókéssel igen alkalmasan kidolgozható. Lajtortja, záp, fentő stb. a kézvonópádon készül. (23. ábra.)

Öregebb emberek szerint, alig egy 40—50 évvel ezelőtt

szép, díszes volt a székelyszekér. *Tengely, párna, ágas, rúd, saraglya, csatlás* telistele volt faragott és festett dísszel; a hátsó tengelyre a szekérgazdájának neve és a készítés éve volt reávésvé. Ma a festett és faragott dísz teljesen eltűnt; némi nyomát egyedül a csatlás kivágásán, a felhércpáca és alsó marokvas hajlításán lehet látni.

Haáz Ferenc Rezső.



23. ábra. Kézvonó.